

НАЗАРОВА АФЗУНА

Таянч докторант, ТДШУ

Спужмай Зарёб ҳикояларида сюжет ва ғоявий мазмун уйғунлиги масаласи

Crossref doi: <https://doi.org/10.37547/os/vol-01issue-03-06>

Аннотация. Мазкур мақола таниқли афғон ёзувчиси Спужмай Зарёб ижодига мансуб ҳикояларни ўрганишига бағишланган бўлиб, унинг “Хуснихат муаллими” ва “Мустақиллик қўшиғи” номли ҳикояларида сюжет қуриши услубини очиб бериши ҳамда ғоявий мазмунини тадқиқ қилишига қаратилган. Мавзунини ёритишида анализ-синтез, чоғиштирма-қиёсий, тарихийлик методларидан фойдаланилди. 20-аср афғон адабиётида насрнинг инъикоси ҳақида Спужмай Зарёб ижоди, хусусан, унинг ушбу икки мақоласи таҳлили орқали маълумотга эга бўлиши мумкин. Ҳикоялардаги ёзувчининг сюжет яратиши услуби, ҳикоя ғоясини очиб беришида сюжетни ташиқил қилувчи воқеаларнинг бир-бири билан боғлиғини йўллари, воқеалар занжирининг ўсиб бориши бошқичлари тадқиқ этилади. Ёзувчи ҳикояларда инсон руҳиятини очиб беришида психологик конфликтдан фойдаланган бўлса, жамият ва инсон ўртасидаги муносабатларни кўрсатиб беришида характерлараро конфликтлардан фойдаланган. Шу орқали афғон жамияти, оддий афғон оилаларидаги муносабатларни, турмуш тарзини очиқлаган. Ёзувчининг ҳикояларида конфликтлар билан бир қаторда портретлардан, тасвирий ифодалардан ҳам моҳирона фойдаланилган бўлиб, булар ҳикоя ғоясини теранроқ очиб беришига хизмат қилган. Шунингдек Спужмай Зарёбнинг ушбу ҳикоялари хотиралар асосида қурилган бўлиб, унда туш ва ҳаёлий тасвирлар ҳам ўрин олган. Мақолада ёзилиши даврига кўра узоқ бўлмаган ушбу икки ҳикоя қиёсан таҳлил этилиб, сюжет қурилиши билан бир қаторда ҳикояларнинг гўявий мазмунидаги ўхшаши ва фарқли томонлари ёритиб берилган. Ғоявий жиҳатдан ҳикоялардан бирида инсонпарварлик улугланган бўлса, иккинчисида ватанга муҳаббат, уни улуглаш тарғиб этилган. Таҳлил асосида ушбу гўявий мазмуннинг ҳикоя сюжети билан қанчалик уйғунликка эгалиги очиб берилган. Бундан ташиқари ёзувчи ушбу ҳикоялари орқали дарийзабон адабиётда модернистик оқимнинг ифода услубини қўллаган ҳолда янги давр дарийзабон адабиётига муносиб ҳисса қўшиганига ҳам ғувоҳ бўламиз.

Таянч сўз ва иборалар: Спужмай Зарёб, сюжет, “Хуснихат муаллими”, “Мустақиллик қўшиғи”, ровий, хотира ҳикоя, конфликт, портрет, инсонпарварлик, ватанпарварлик.

Аннотация. Статья посвящена изучению рассказов известного афганского писателя Спужмая Зарёба, раскрытию методики построения сюжета и изучению идейного содержания его рассказов «Наш учитель каллиграфии» и «Песня независимости». При освещении темы использовались анализ-синтез, сравнительно-сравнительный, исторический методы. Об отражении прозы в афганской литературе XX века можно узнать из анализа творчества Спужмая Заряба, в частности, двух его статей. Исследуется авторский стиль повествования в рассказах, способы, которыми события, составляющие сюжет, соотносятся друг с другом в раскрытии идеи рассказа, и этапы развития сюжетной цепочки. В то время как автор использовал психологический конфликт, чтобы раскрыть человеческую психику в рассказах, он использовал межличностные конфликты, чтобы показать отношения между обществом и человеком. Таким образом афганское общество раскрыло отношения и образ жизни обычных афганских семей. Помимо коллизий, в рассказах автора умело использованы портреты и образные выражения, которые позволили глубже раскрыть идею рассказа. Эти рассказы Спужмая Зарёба также основаны на воспоминаниях и включают сны и фантастические образы. В статье дается сравнительный анализ этих двух рассказов, которые не так велики, как на момент написания, и подчеркиваются сходства и различия в идеологическом содержании рассказов, а также в структуре сюжета. Идеологически одна из историй прославляет человечество, а другая пропагандирует любовь к Родине и ее прославление. Анализ выявляет актуальность этого идейного содержания для сюжета рассказа. Из этих историй мы также можем видеть, что автор внес достойный вклад в литературу на языке дари новой эпохи, используя модернистский стиль выражения в литературе на языке дари.

Опорные слова и выражения: Спужмай Заряб, сюжет, «Наш учитель каллиграфии», «Песня независимости», рассказчик, воспоминание, конфликт, портрет, человечность, патриотизм.

Abstract. The article is devoted to the study of the stories of the famous Afghan writer Spujmay Zaryob, the disclosure of the plot construction technique and the study of the ideological content of his stories "Our Calligraphy Teacher" and "Song of Independence". When covering the topic, analysis-synthesis, comparative-comparative, historical methods were used. You can learn about the reflection of prose in Afghan literature of the twentieth century from the analysis of the work of Spujmay Zaryab, in particular, two of his articles. The

author examines the author's style of storytelling, the ways in which the events that make up the plot relate to each other in revealing the idea of the story, and the stages of the development of the plot chain. While the author used psychological conflict to reveal the human psyche in stories, he used interpersonal conflicts to show the relationship between society and the individual. In this way, Afghan society revealed the attitudes and lifestyles of ordinary Afghan families. In addition to collisions, in the author's stories, portraits and figurative expressions are skillfully used, which allowed deeper to reveal the idea of the story. These tales of Spuzhmaya Zaryob are also based on flashbacks and include dreams and fantasy imagery. The article provides a comparative analysis of these two stories, which are not as long as at the time of writing, and highlights the similarities and differences in the ideological content of the stories, as well as in the structure of the plot. Ideologically, one of the stories glorifies humanity, while the other promotes love for the Motherland and its glorification. The analysis reveals the relevance of this ideological content for the plot of the story. From these stories, we can also see that the author made a worthy contribution to Dari literature of the new era, using the modernist style of expression in Dari literature.

Keywords and expressions: Spudjmay Zaryab, plot, "Our teacher of calligraphy", "Song of Independence", narrator, recollection, conflict, portrait, humanity, patriotism.

Кириш. Афғонистоннинг таниқли қаламкаши, замонавий наср намоёндаларидан бири Спужмай Зарёб (Рауф) 1949-йил Афғонистоннинг Кобул шаҳрида дунёга келган. Адабиётга бўлган кизиқиши ортидан эрта ёшдан ҳикоялар ёзишни бошлаган Спужмай Зарёб, кейинчалик ҳикояларида ўзига хос услуб ва бадииятга эга бўлган характерни мужассамлаштирган, шу билан бирга дарийзабон адабиётга модернизм, символизмни киритган илк ёзувчилардан бўлди.

Адибанинг ижодига кизиқиш ва изланиш Ўзбекистон миқёсида, афғоншунос олим – филология фанлари доктори, профессор Р.Иномхўжаевнинг "Афғонистон дарийзабон адабиёти II"¹ номли монографиясида бир қатор ҳикоялари таҳлили билан ёритиб ўтилган. Хусусан, Спужмай Зарёбнинг бугун биз таҳлилга тортган "Ҳуснихат муаллимимиз" ҳикоясини Р.Иномхўжаев бирмунча тадқиқ қилган, биз бу таҳлилни кенгроқ тадқиқ этишга ҳаракат қилдик. Аммо "Мустақиллик кўшиғи" номли ҳикояси ҳали тадқиқ этилмаган манба ҳисобланади.

Мақсад ва вазифа. Замонавий афғон адабиётида ўзига хос услуб ва мазмунга эга бўлган Спужмай Зарёбнинг "معلم مشق ما" – "Ҳуснихат муаллимимиз" ва "ترانهء استقلال" – "Мустақиллик кўшиғи" номли ҳикояларини таҳлил қилиш орқали ўша давр адабиётига назар солиш, ҳикояларининг сюжет ва ғоявий мазмунининг қанчалик уйғунлигини очиб бериш асосий мақсадимиз ҳисобланади. Ушбу мақсаддан келиб чиққан ҳолда, ушбу тадқиқотимиз олдида қўйилган вазифалар қуйидагилардан иборат:

- Спужмай Зарёбнинг "Ҳуснихат муаллимимиз" ҳикоясида сюжет қуриш услубини очиб бериш;
- Адибанинг "Мустақиллик кўшиғи" ҳикоясида сюжет қурилишини ўрганиш;
- Спужмай Зарёб ҳикояларида ўхшаш ва томонларини кўрсатиб бериш;
- Ҳикоялардаги ғоявий мазмун ифодаланишини аниқлаш.

Усуллар. Мазкур мақолани таҳлил қилишда илмий билишнинг тарихийлик, мантикийлик методларига мурожаат қилинди, шу билан бирга эмпирик ва назарий тадқиқот методларидан, ҳамда чоғиштирама-киёсий методидан кенг фойдаланилди. Тадқиқот жараёнида Спужмай Зарёб (Рауф)нинг "Қобил саҳроси" ҳикоялар тўпламидан олинган "Мустақиллик кўшиғи"² ва "Савр шабадалари" тўпламидан олинган "Ҳуснихат муаллимимиз"³ номли ҳикояси методологик манба бўлиб белгиланди.

¹ Р.Иномхўжаев. Афғонистон дарийзабон адабиёти II. Т.: Шарқ, 2018. – 205-2166

² سپوږمى زرياب. دشت قابيل. ايران، 1367. – 56 ص.

³ Савр шабадалари. Афғонистон ёзувчиларининг ҳикоялари. Т.: Фафур Фулом, 1987. – 115-124 бетлар. Ушбу ҳикоя 1988-йил Москвада ҳам тўплам таркибидан "Наш учитель каллиграфии" дарий тилидан рус тилига таржима қилиниб чоп этилган. Караван в горах. Рассказы афганских писателей. Москва. Художественная литература, 1988.

Натижалар ва мулоҳаза. Спужмай Зарёб Франсияда адабиётшунослик соҳасида ўқиб юрган кезларида ғарб, ҳамда Америка адабиёти билан ошно бўлди ва кейинчалик бу ошнолик излари унинг асарларида акс этди. Хусусан, дастлаб ғарбда пайдо бўлган модернизмнинг дарий ҳикоянавислигида ҳам акс этиши, дарий адабиётшунослигида мумтоз адабиётдан фарқли ўлароқ, мазмун ва ғояни теранроқ очиб бериши, кенг камровлилик, инсон омилининг устунлиги ва ҳис-туйғуларни очиқ ифодаланиши билан оммани жалб қила олди.

Форс адабиёти бўйича француз мутахассиси Майкл Барри Спужмайнинг "Бизни тинглайдиган деворлар" китоби посткриптида "Исми "тўлин ой "деган маънони англаувчи Спужмай, икки шоир – сургунда вафот этган Халилий ва ўлдирилган Мажруҳ билан бир қатордаги бизнинг давримизнинг энг буюк афғон ёзувчиларидан биридир" – деб ёзади¹. (Шу ўринда, ўрганишлар натижасида айтиб ўтиш жоизки, Устоз Халилий сургунда вафот этмаган, балки 70-йиллар охирида мамлакатдаги сиёсий тузум унинг эътиқодига тўғри келмай ўзи мамлакатини тарк этади ва дастлаб Германияга, сўнг АҚШга ва 80-йиллар бошида Пешовар (Покистон)га бориб, ўша ерда умрининг сўнггигача умргузаронлик қилиб, 1987-йил 5-майда вафот этади.²) Дарҳақиқат, ёзувчининг илк ижод намуналарида мулкий тенгсизлик, оддий афғон оилаларининг турмуш тарзи, жамиятдаги аёлларнинг ўрни каби масалалар қаламга олинган бўлса, кейинги йилларда ёзилган асарларида тинчлик соғинчи, осуда ҳаёт ва ватанпарварлик ғоялари уфуриб туради. Шу орқали адиба афғон миллати кўзгуси орқали бутун дунёда мавжуд бўлган муаммолар ва башарият орзу-истаклари, ғам-андуҳларини кўтариб чиққан.

Спужмай Зарёбнинг бир қатор ҳикояларида ровий сифатида бола образидан фойдаланади ёхуд болалик хотиралари қаламга олинади. Хусусан, биз таҳлилга тортган "معلم مشق ما" – "Хуснихат муаллимимиз" ва "ترانهء استقلال" – "Муस्ताқиллик қўшиғи" номли ҳикоялари ҳам ёзувчининг ўзига хос услубига кўра бола тилидан ҳикоя қилинган. Эҳтимол, бола қалби беғуборлиги-ю шу қалб билан унга етказилган ранж-у аламлар, шодлиг-у кўрқинчлар, орзулар камалагининг таъсир буёқдорлигини яққол сезиш мумкинлиги учун ҳам шу услубни маъқул топгандир, нима бўлганда ҳам бу танлов ўзини тўла-тўқис оқлаган ҳолда ёзувчини мақсадига етказган.

"Хуснихат муаллимимиз" ҳикояси ҳаётий сужет асосида қурилган, ҳикоя қаҳрамонининг болалик хотиралари, хусусан, хуснихат ўқитувчиси ҳақидаги хотиралари билан бўлишади. Шу аснода эътироф этишимиз жоизки, Спужмай Зарёбнинг ҳикоячиликларидаги ўзига хос томонларидан бири ҳикоя сюжетида хотира ҳикояларининг ёхуд ҳикояда туш тасвирларининг мавжудлигидир. Унинг бир нечта ҳикояларида ("Муस्ताқиллик қўшиғи", "Қобил саҳроси",) келтирилган каби ушбу – "Хуснихат муаллимимиз" ҳикояси сюжетида ҳам хотираларга жой ажратган. Ҳикоя хуснихат муаллими портретини тасвирлаш билан бошланар экан, қизалоқ наздида, муаллим гарчи кўримсиз, "шилпиқ кўзли"³ бўлса-да, дунёдаги энг гўзал эркак бўлиб намоён бўлади. Қизалоқ буни шундай изоҳлайди:

*"Хуснихат ўқитувчимизни нега жуда яхши кўришимизни ҳеч биримиз билмасдик. Балки бунинг сабаби хуснихат ўқитувчимиз бизнинг баланд девор билан ўралган, ҳовлиси кенг мактабимизга киришга ҳақли бўлган ягона эркак бўлганидандир; балки хуснихат ўқитувчимиз эркакларнинг сирли дунёсига очилган бирдан-бир дарча бўлгани учундир?.."*⁴

Спужмай Зарёбнинг 1985-йилда мамлакатда ғалаёнлар авж олган бир даврда ёзилган "ترانهء استقلال" – "Муस्ताқиллик қўшиғи" ҳикоясидаги юқорида келтирилган ҳикоя билан ўхшашлик томонларидан бири шундаки, бу ҳикоя ҳам ҳаётий сужет асосида қурилган, ровий – бола, бу ҳикояда ҳам ровий ўқувчини ўз хотиралари билан таништиради.

¹ The UNESCO Courier, New York, 2001, march. - 48p

² Суфиё Джаннатмир. Социальная тематика поэзии Халилуллаха Халили. Автореф. дис. ... кан. филол. наук. – Душанбе, 2018. – 11 с.

³ Савр шабадалари. Афғонистон ёзувчиларининг ҳикоялари. Т.: Фафур Фулом, 1987. – 116б

⁴ Савр шабадалари. Афғонистон ёзувчиларининг ҳикоялари. Т.: Фафур Фулом, 1987. – 116-б

“Хуснихат муаллимимиз” ҳикоясидан фарқли равишда ушбу ҳикоя экспозитсия билан бошланади. Ровий ҳикоядаги воқеалар қачон ва қай тарзда бошланганини шундай баён қилади: *واخر سال تعليمي بود. شايد هم ماه هاي عقرب يا قوس. درست به خاطر ندارم. صنف اول بودم. شيشه هاي در و پنجره هاي صنف ما شکسته بود و باد از لای شيشه هاي شکسته به صنف ما هجوم می آورد و موهای شانه شده و شانه نشده ما را مورد تهاجمش قرار میداد.*

(Ўқув йилининг охири эди. Эҳтимол, Ақраб ёки Қавс ойлари. Аниқ эсимда йўқ. Биринчи синф эдим. Синфимизнинг дераза ва эшик ойналари синган эди, шамол синган ойналар орқали бизнинг синфимизга кириб, таралган ва таралмаган сочларимизга хужум қиларди.)

Сўнг, ҳикоянинг тугун қисми бошланади. Унга кўра ҳикоя сюжети экспозициясида баён қилинган ўша йили деярли барча синфдошлари қаторида ўзининг ҳам имтиҳондан йиқилгани хабарини тугун қисмида воқеа нимадан бошланганини очиклайди. Ҳикоя тугунида меҳнат ўқитувчиси ўқувчиларга имтиҳон куни бирор хунармандчилик буюмини ясаб келишларини айтади. Ҳикоя сюжетининг воқеалар ривожидан боланинг онаси ўқитувчисининг топшириғини бажариш учун болага қоғоздан қудуқ ва челақ ясаб беришини айтади. Шунда боланинг ёдига қудуқ билан боғлиқ нохуш хотиралари тушади.

Ҳар икки ҳикоя ҳам консентрик сюжет асосида қурилган. Ҳикоялар сюжетидаги воқеалар сабаб-оқибат қонунияти асосида бир-бири билан чамбарчас боғлиқ ҳолда ҳаракатга келтирилган. Хусусан, “Хуснихат муаллимимиз” ҳикоясида ровий хуснихат муаллимини нон дўконида кўриб қолиб у ҳақидаги хотиралари ёдига тушса, “Мустақиллик кўшиғи” ҳикоясида меҳнат ўқитувчисининг имтиҳон вазифасини бажариш асосида қудуқ билан боғлиқ хотиралари ёдига тушади.

“Хуснихат муаллимимиз” ҳикоясида воқеалар ривожини ва кулминацияси бир неча ўринларда алмашиб келади. Қизчанинг тасаввурида хуснихат муаллимнинг ягона гўзал эркак бўлиб намоён бўлганидан, бувиси энг гўзал эркак ҳақида эртак айтиб бераётганда дилида ва тилида ўша муаллим гавдаланаверади. Бунга жавобан бувиси *“аёллар ёшланиб турадиган иштиқ кўзларга ошиқ бўлармиди?”*¹ – деб истехзо билан гапиради ва ўз тасаввуридаги гўзал эркак сиймосини тасвирлашда давом этади. Юқорида келтирилган тасвир ҳикоя сюжетида воқеалар ривожини бўлиб хизмат қилиб, сўнг ўз ўрнини ҳикоя авжига бўшатиб беради: Буни эшитган бобоси бувисини бошлаб сўкиб беради. Шу ўринда Спужмай Зарёб ҳикояга бобо образини киритиши билан *“анъанавий оилалар муаммосига имо қилиб ўтганини сезиш мумкин.”*² Шу билан бирга ёзувчи ровий тасвирлаган объект орқали кампир образи мисолида умри давомида севмаган инсон билан бирга яшашга мажбур дунё аёллари ҳасратини ва бобо образи талқинида *“аёлини ўз тасаввурида эрига кўра чиройли санаган эркакка нисбатан рашқ қилган эркак муаммоси”*³ни кўрсатиб берган. Ҳикоянинг кейинги воқеалар ривожини ровийнинг муаллими тўғрисидаги болалик хотираларини эслаши билан давом этади. *“Ҳикоя ичида ҳикоя”* усулида ёзилган бу ҳикоялардаги туш тасвири ёки хотираларни ёдга олиши ҳикоялар сюжетида аҳамиятли ўринни эгаллаган. Масалан, “Хуснихат муаллимимиз” ҳикоясида келтирилган туш тасвири ҳикоя сюжетида иккинчи авжи бўлади, шунингдек ҳикояда ровийнинг қалбида чуқур из қолдирган инсоннинг йиллар ўтса-да қайсидир жиҳатлари билан ҳаётида мавжудлиги инъикоси бўлиб хизмат қилган. Ҳикоя авжи ва воқеалар ривожининг алмашиб келиши ҳикоя мазмунининг турли жабҳаларини очиб беришда катта ҳисса кўшган. Қайси бир ўринда оилавий муносабатларни очиб берган бўлса, бошқасида инсон психологияси, шахсияти ҳақидаги сезимларни пайқаш мумкин.

“Мустақиллик кўшиғи” ҳикояси “Хуснихат муаллимимиз” ҳикоясидан фарқли, сюжет босқичлари такрорланмайди. Ҳикояда келтирилган ровийнинг онаси ясаб берган *“қудуқ ва челақ”* билан боғлиқ ғамгин ҳикоясини эслаши эса ҳикоянинг воқеалар ривожини қисми бўлиб, ровий уларнинг ҳовлисидаги ўша қудуғи, отасининг қудуқни тозалатиш учун олиб келган ишчилардан бирининг қудуққа тушиб кетиши, уни қудуқдан олиб чиққандаги

¹ Савр шабадалари. Афғонистон ёзувчиларининг ҳикоялари. Т.: Ғафур Ғулом, 1987. – 117-б

² Р.Иномхўжаев. Афғонистон дарийзабон адабиёти II. Т.: Шарқ, 2018. – 209б

³ Р.Иномхўжаев. Афғонистон дарийзабон адабиёти II. Т.: Шарқ, 2018. – 209б

тасвир ваҳималари бола онгида чуқур из қолдиради ва шундан кейин бола қудуқ деганда доимо ўша қудуқ ва унга тушиб кетган, олиб чиқилганда лой билан бурканган “ажабтовур ва қўрқинчли”¹ нарасага ўхшаб кўринган ишчилардан бири кўз олдида гавдаланаверади.

Ҳикоя авжи ҳикоянинг имтиҳон куни баён қилинган сахнасида юз беради. Унга кўра ўқитувчи ва бола ўртасида характерлараро конфликт юзага келиб, боланинг онаси ясаб берган, бола шуурида ғамгин хотира бўлиб қолган “қудуқ ва челақ” меҳнат ўқитувчиси томонидан “қийшиқ” ясалган, “мияларинг қотиб қолган”² – деб таҳқирланади. Ваҳоланки она - бола учун ушбу қўл меҳнати йиллар давомида уйининг тўридаги токчадан жой олган нафис санъат намунаси бўлиб қолади.

یک بار معلم رسم و کاردستی ما با آواز زیری فریاد زد:

- این چیست؟

با آوازی که انگار از قعر چاه می برآمد گفتم:

- چاه و دلوش.

معلم رسم و کاردستی با تقلید از من گفت:

- چاه و دلوش! تا بگویی کاردستی، همه تان میدوید و چاه می سازید و دلوش... مغزهای تان سنگ شده است.

چهار طرفم را دیدم، مادرم را می پالیدم. می خواستم خودم را در اغوشش پنهان کنم. مادرم آنجا نبود.

گریه آلود گفتم:

- سبزه هم دارد.

باز فریاد زد:

- سبزه هایش را چی کنم. در سبزه هایش خودت بچر تا سیر شوی. این چاه هم کج است. می بینی یا نی؟

به عمق دشنامش پی نبردم. به چاه خیره شدم اما هیچ کجای آن به نظرم کج نیامد همان طور سپید دل انگیز بود.

معلم رسم و کاردستی آن را از دستم قاپید و به کنج صنف پرتاب کرد. شاید هم برای تیریه خود گریه آلود گفتم:

- مادرم ساخته!

- مادرت بد کرده!

ضربه اش کاری بود. اشک در چشمانم خانه کرد.

(Яна бир бор расм ва меҳнат ўқитувчимиз бор овози билан бақирди:

- Бу нима?

Қудуқ тубидан келаётган овозга ўхшаш овоз билан гапирдим:

- Қудуқ ва челақ

Расм ва меҳнат ўқитувчимиз менинг овозимга тақлидан деди:

- Қудуқ ва челақ! Қўл санъати дейдиган бўлсангиз, ҳаммангиз боринглар, қудуқ ясанглар ва челақ... мияларингиз қотиб қолган.

Атрофимга қарадим, онамни қидирдим. Ўзимни қучоғига яширишини хоҳлардим. Онам у ерда йўқ эди.

Йиғламсираб дедим:

- Майсалар ҳам бор.

Яна бақирди:

- Майсаларингни нима қиламан. Майсаларингни ўзинг егин, қорнинг тўйсин. Бу қудуқ ҳам қийшиқ. Кўрјасанми ё ёқми? Унинг қўпол ҳақорати маъносини англаб етмадим. Қудуққа тикилдим. Лекин ҳеч бир жойи қийшиқ кўринмади, менга оппоқ ва ёқимли кўринарди.

- Расм ва меҳнат ўқитувчимиз уни қўлимдан юлиб олди ва синф бурчагига иргитди.

Ўзимни оқлаш учунми йиғламсираб дедим:

- Онам ясади!

- Онанг ёмон иш қилибти!

Унинг зарбаси ўз ишини қилди. Кўзларим ёшга тўлди.³

“Бадий асар сюжети воқеалардан, воқеалар эса персонажларнинг хатти-ҳаракатлари, ўзаро мураккаб муносабатлари, зиддиятларидан таркиб топгани боис ҳам уни ҳаёт зиддиятларини

¹ سپوڙمی زریاب. دشت قاییل. کابل. 1367 هـ (1988م) – 61ص

² سپوڙمی زریاب. دشت قاییل. کابل. 1367 هـ (1988م) – 67ص

³ سپوڙمی زریاب. دشت قاییل. ایران، 1367. – 67 ص.

умумлаштирувчи воқеалар тизими сифатида таърифланади. Сюжет билан конфликт орасида иккиёклама алоқа кузатилади: бир томондан, сюжет конфликтларни умумлаштириб намоён қилади, иккинчи томондан, конфликт сюжетни ҳаракатга келтирувчи асосий куч саналади.”¹ Ҳикояларда сюжетни ҳаракатга келтиришда асосий куч бўлиб хизмат қилувчи – конфликтлар ҳам талайгина. Ушбу ҳикояларда ўқувчи характерлараро ва психологик конфликтга рўбарў келади. Чунончи, “Хуснихат муаллимимиз” ҳикоясида кампир эртақ айтиб бераётганда ровий билан бўлган суҳбатида давомида, сўнг кампир ва бобо ўртасида, ровий ва кўшниси ўртасида характерлараро конфликт, ҳикоя сўнггида ровийнинг кечинмалари билан бўлган курашда психологик конфликт пайдо бўлади.

“Мустақиллик кўшиғи” ҳикоясида эса, меҳнат ўқитувчиси ва ўқувчилар ўртасида, ўқитувчи ва ровий ўртасида характерлараро конфликт вужудга келса, онаси “кудуқ ва челак” ясаб бераётганини билганидан сўнг ровийнинг руҳиятида юз берадиган воқеалар асносида психологик конфликт юзага чиқади.

Ҳар икки ҳикояда ҳам тасвирланган портретлар ҳикоя ғоясини очиб беришга элтувчи йўллардан бири бўлиб хизмат қилади. Хусусан, “Хуснихат муаллимимиз” ҳикояси аввалида келтирилган хуснихат муаллимининг портрети ровийнинг гўзаллик тимсоли сифатида қизчани орзулар оламига элтган бўлса, йиллар ўтиб новвойхонада кўриб қолганида тасвирланган ўша хуснихат муаллими аввалгисидан тубдан фарқ қилган ҳолда, ғариб, бечораҳол аҳволда ровийнинг “умр – ўткинчи”лиги тўғрисидаги ғамгин кечинмаларига сабаб бўлади. “Мустақиллик кўшиғи” ҳикоясида меҳнат фани ўқитувчиси орқали эса ёзувчи бошқаларнинг ҳаётига бепарво, ўз ишига ҳам масъулиятсиз, лоқайд, инсон меҳнатини қадрламайдиган, бадфёъл аёл қиёфасини акслантиради. Ёзувчининг ушбу қаҳрамони “Хуснихат муаллимимиз” ҳикоясидаги ровийнинг кўшниси образига ўхшашиб кетади. “Пакана, семиз, бошининг кўпроқ қисмида сочи йўқ”, “доим терлаб, иссиқдан нолиб юрувчи”, “Мустақиллик кўшиғи” ҳикоясидаги меҳнат фани ўқитувчисидан фарқли доим кулиб юрадиган бу кўшни образи орқали Спужмай ҳар бир хатти-ҳаракатини тасвирлаши билан ҳаётда шундай бепарво, бугуни билан яшайдиган, умрини олди-қочди нарсалар билан ўтказиб юборадиган лоқайд инсонлар борлиги ҳақидаги таассуфларини сўзлар ёрдамида чизиб беради.

Ёки биз юқорида келтирган “Хуснихат муаллимимиз” ҳикоясидаги кампир образи портретида унинг “мунгли бир ҳасрат”² янглиғ нигоҳлари орқали “бутун дунёдаги барча аёлларнинг, ҳам тирикларининг, ҳам дунёга келадиган аёлларнинг ҳасрати ўша ҳорғин ва меҳрибон икки кўзда”³ мужассам бўлганини тасвирласа, бу образга яқин бўлган “Мустақиллик кўшиғи” ҳикоясидаги ровийнинг онаси тимсолида оддий афғон аёли – яъни ўзини фақат оиласига бағишлаган, саводи ҳам йўқ бўлган, ҳаёти давомида фақатгина ўзининг онасидан ўрганган “кудуқ ва челак”нигина яшашни биладиган, аммо шу билан бирга эътиқоди кучли, меҳрибон ва оилапарвар аёлни тасвирлайди.

Шу ўринда Спужмай Зарёбнинг ҳикояда халқнинг диний қарашларини ҳам кўрастиб ўтганини айтиш лозим. Афғонистон тарихи бўйича юксак натижаларга эришган Виктор Григориевич Коргун ўзининг “Афғонистон тарихи XX аср” номли китобида 1964-йилдаги Конституциянинг 7-моддасида “Қирол ислом дини асосларининг ҳимоячиси...”⁴ – деб ёзилганини эътироф этган. Ушбу конституция 1973-йилги давлат тўнтариши натижасида амал қилиши тўхтатилиб⁵, 1977-йил янги конституция ишлаб чиқилган⁶ ва бунинг оқибатида мамлакатда реформалар ўтказилиб, бора-бора мамлакатда ички вазият кескинлашган. Булар давлат томонидан ислом динига қарши атеистик сиёсат юритилиши, дин уламоларига нисбатан

¹ Д.Қуроно. Адабиёт назарияси асослари. Т.: 2018. – 176б

² Савр шабадалари. Афғонистон ёзувчиларининг ҳикоялари. Т.:Ғафур Ғулум, 1987. – 117б

³ Савр шабадалари. Афғонистон ёзувчиларининг ҳикоялари. Т.:Ғафур Ғулум, 1987. – 117б

⁴ Коргун В.Г. История Афганистана XX век. Москва. 2004. – 329с

⁵ Маннонов А.М., Абдуллаев Н.А., Рашидов Р.Р. Афғонистон тарихи (ўқув қўлланма). Т.:2018. – 209б

⁶ Маннонов А.М., Абдуллаев Н.А., Рашидов Р.Р. Афғонистон тарихи (ўқув қўлланма). Т.:2018. – 210б

тазйик ва катағонлар оқибатида дин уламолари халқни ҳукуматга қарши қайраб, оммавий нозорозиликлар ҳамда жиҳод эълон қилишига олиб келади¹.

Спужмай Зарёб ушбу “Мустақиллик кўшиғи” ҳикоясида ўша даврдаги оддий халқ диний қарашларини тасвирлаган. Яъни ҳикоя ёзилган даврда (1985-йилда) гарчи, мамлакат конституцияси ва аҳолининг айрим қатлами орасида атеистик руҳ кезиб юрган бўлса-да, оддий халқ ҳамон ислом дини ақидаларига бўйсунган ҳолда, ўз эътиқодларидан кечишмаган. Биз буни ҳикояда қудуққа тушиб кетган эркакни юқорига олиб чиқишганда уни ўзига келиши учун ёнида туриб онасининг Куръони Каримни кўтарганча Оллоҳдан унга хайир беришини сўраб турганида, аёл билан бирга ровийнинг отаси ва бошқа ишчилар ҳам осмонга қараб қўл кўтариб, Оллоҳдан яхшилик тилаши эпизодида кўришимиз мумкин:

قرآن را باز کرده بلند گرفته بود انگار آن را به کسی در آسمان نشان دهد به سوی آسمان می دید و می گفت:
- تو خودت خیر کن، الهی خیر الهی خیر....

(Қуронни очиб баланд кўтарган эди. Шу ҳолатда осмонда кимгадир кўрсатганга ўхшаб юқорига юзланиб айтарди:

- Ўзинг хайир бер, илоҳи хайир... илоҳи хайир)²

Бундай диний муносабат “Хуснихат муаллимимиз” ҳикоясида ислом дини аҳкомларига кўра қизлар ва ўғил болаларнинг алоҳида ўқитилиши, шу сабабдан ҳам ровийнинг хуснихат муаллими мактаб ҳовлисига кира оладиган ягона эркак инъикосида ўз ифодасини топган.

“Хуснихат муаллимимиз” ҳикояси сюжетига ечим орқали Спужмай ўзи баён қилмокчи бўлган мақсадни радио орқали собиқ ўқитувчининг ўлими хабарини эълон қилиши ва бу хабарни эшитган ровийнинг руҳиятида юз берувчи тушқин сезимлар, пушаймонлари, кўчада эса ҳаёт “бозор” каби ўтиб кетаётгани манзаралари билан изҳор қилади. Ёзувчи “Хуснихат муаллимимиз” ҳикоясида келтирилган қаҳрамонлар портрети, уларнинг ички кечинмалари, конфликтлар, ҳар бир детал орқали дунё бир бозор эканлиги, унда ҳар хил одамлар келиб кетишлари, япроқлар бир куни хазон бўлиши, бугун бор бўлган киши эрта йўқлиги, умр дарё каби оқиб кетиши ҳақидаги афсусларини келтириб, муҳими инсонийликнинг сақланиб қолиши чорловига гувоҳ бўламиз. Адиба бу фикрларини ҳикоя сўнггида шундан ифодалайди: “Нега инсон табиати шундай экан? Бир-биримизни тез унутиб қўймаймизми? Куни кеча хуснихат муаллими бизга ҳаёт дарсларини ўтарди. Энди бўлса...”³

Спужмай Зарёбнинг “Мустақиллик кўшиғи” ҳикояси ечими “Хуснихат муаллимимиз” ҳикояси билан фарқли жиҳатлари бор. Фарқлилиги шундаки, “Мустақиллик кўшиғи” ҳикоясида ёзувчи унинг мақсадидан келиб чиққан ғояни ҳикоя экспозициясидан токи ечимгача ошкор қилмайди. Ўқувчи ҳикояни ўқиётганда ўқитувчи ва ровий ўртасида келиб чиққан конфликт ва унгача элтувчи воқеалардан ҳикоя сўнггида бошқа бир қиссадан ҳисса кутаётганини пайқамайди. Ёзувчи ҳикоя ғоясини унинг ечимида шундай очиклайди:

Ровий имтиҳондан ўта олмайди, айнан меҳнат фанидан ўта олмаганини онасига айта олмайди (ахир она-бола ясаган “қудуқ ва челак” жуда чиройли чиққанига ва меҳнат фани имтиҳонидан ўтишига қаттиқ ишонган эдилар). Имтиҳондан ўта олмаганини эшитган онаси хайрат билан қайси фан деганда, ровий беихтиёр форс тили дейди, онаси яна-да ажабланади.

- هر روز که میخواندی...

و با تقلید از من ادامه داد:

- گریه سوی خاک ما - دشمن نا پاک ما بی فایده آخرش هم ناکام شدی.

مادرم راست میگفت این ترانه را از وقتی برای من درس داده بودند، همیشه بلند بلند میخواندم.

و از آن لذت میبرد. نامش «ترانهء استقلال» بود و از آن بسیار خوشم می آمد. نمیدانم که از آن به خاطر خود ترانه خوشم می آمد یا به خاطر تصویر پسرک خوش قد و بلایی که با خوشحالی بیرق سه رنگ افغانستان را به دست گرفته بود و انگار سوی ما میدید و این ترانه را میخواند.

¹ Маннонов А.М., Абдуллаев Н.А., Рашидов Р.Р. Афғонистон тарихи (ўқув қўлланма). Т.:2018. – 2176

² سپوزمی زریاب. دشت قابیل. ایران، 1367. – 61 ص.

³ Савр шабадалари. Афғонистон ёзувчиларининг ҳикоялари. Т.: Фафур Фулом, 1987. – 1246

(- Ҳар куни дарс қилардингку ...

Ва менга тақлидан давом этди:

- Келса агар еримизга - бизнинг нопок душманимиз... Бефойда, охир-оқибат мағлуб бўласан.

Онам тўғри айтди, бу қўшиқни бизга ўргатишиганидан бери мен уни ҳар доим баланд овозда айтардим ва бундан ҳузурланардим. Унинг номи "Мустақиллик қўшиғи" эди, ва у менга жуда ёқарди. Қўшиқнинг ўзи менга ёққаниданми ёки қўлида Афғонистоннинг уч рангли байроғини хурсанд тутган ва бизга қараб, шу қўшиқни куйлаган келишган баланд бўйли бола қиёфаси ёқдимми, билмайман.)

Боланинг онаси бола ҳар куни шу қўшиқни баралла, тутилмай куйлаб юргани сабаб ўгли форс тилини мукамал билади деб ўйларди, гўёки бутун форс тили шу қўшиқда мужассам. Бу қўшиқ форсча ватан ҳақидаги қўшиқ бўлиб, унда ватан мадҳи куйланарди, болаларни ватанпарварликка ундарди. Ўқувчилар бу қўшиқни доимо куйлаб юришади, шу сабабли ҳам ровий бу қўшиқни шундай изоҳлайди:

شاید هم آن زمان بی آنکه خود مان بدانیم عشق به وطن را تجربه میکردیم و پرستیدن آن را می آموختیم به خاطر همین این ترانه را حق و ناحق جا و بی جا می خواندیم.

(Балки ўша пайтда, билмаган ҳолда, биз Ватанга бўлган муҳаббатни бошдан кечирганмиз ва унга сизинишни ўргандик, шунинг учун биз ушбу қўшиқни маврид-бемаврид куйларверардик.)

Спужмай Зарёб ҳикоянинг асосий ғоясини ечимда очиқларкан, ўқувчини ватанпарварликка, ватанни улуғлашга чорлайди. Нафақат қандайдир катта ишлар ёки ноёб меъморлик, санъат ишларини яшаш, катта ишларни амалга ошириш орқали балки, тўрт қатор шеър билан бўлса-да ватанни севишга ундайди.

Хулоса. Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, турли мавзулардаги бу икки ҳикояда адабанинг сюжет қуриш услубида ўхшашликлар анчагина кузатилади, аммо давр талаби, жамият муаммоларини юзага чиқариш орқасидан ғоявий мазмун ўзгариб боради.

Ҳикоялар мазмунини очиб беришда конфликтлардан унумли фойдаланилган. Юқорида таҳлилга тортилган ҳикояларида, асосан, психологик ва характерлараро конфликтларга рўбарў келган бўлсак-да, ёзувчининг бошқа ҳикояларида, хусусан, "Қобил саҳроси" ҳикоялар тўпламида қаҳрамонлар ва ўша давр ўртасида кечадиган курашлардан иборат ижтимоий конфликтларга ҳам дуч келамиз.

Биз бугун таҳлилга тортган ушбу ҳикояларда Спужмай Зарёб ғарб адабиётидан андоза олган ҳолда қаҳрамонларнинг ҳиссий-эмоционал кечинмаларига, уларни янада теранроқ очиб бериш мақсадида туш, хаёл ва хотира унсурларини киритишга аҳамият қаратиб, афғон адабиётига янги йўналишдаги ҳикоя намуналарини олиб кирган. Ҳикоялардаги портретлар ҳам қаҳрамонлар характерини, афғон оилалари ҳаёт тарзини, жамият муаммоларини акс эттиришда эътиборли рол ўйнаган.

Умуман, таҳлил қилинган ҳикоялар Спужмай Зарёбнинг ўзига хос, серқирра ёзувчилик маҳоратини яққол кўрсатиб бериш билан бирга ўқувчини инсонпарварликка, ватанпарварликка, ўзаро меҳр-муҳаббатли бўлишга ундайди.

